

Народна ноша

Лесь Мартович

Чи не два мільйони кругло буде в нашім краю таких душ, що одягаються по-мужицьки? А може, навіть більше! Бо коли вийдете торгового дня на місто, то переконаєтеся, що сардаки, сіряки, опанчі, байбараки, гуні, полотнянки, свити, петеки, киптарі, кожухи всілякого крою повинню залляли й єврейську, і німецьку ношу. Як навесні до цвіту, а взимі до снігу, то так привикло око до народної ноші. Так воно би подобало.

Отже на мене ззиралися, неначе на якесь невидане чудо, коли я вказався на реставрації, одягнений по-своєму. Усі гості з-поза столиків вовком на мене глипали. До знаку, як би між ними чорт із'явився!

Я один, а насупроти мене тільки ворогів! Не дивно, що в мене аж дух застиг зо страху.

А що то правда найправдивіша, що біда ніколи одинцем не ходить: завсіди в парі. Ще я від одного страху не стямився, а вже мене другий попадає. Без сорому казка: перелякався я полів мого сардака, що здудурили-ся навперед мене, як песі вуха. Я їх заздрів у дзеркалі, що висіло на стіні насупроти мене.

Не вірите? Бо не знаєте, що мужик той боязкіший, кого навчили, що люди всі однакі. Зовсім простий мужик, та він має себе за нижчого, але не за гіршого. Він почитує в своїй голові всіх немужиків за інакшу породу людей. Однаково, чи високого урядника, чи обдертого міського злодія від калитки. Оця порода людей буцім те тільки й робить, що стирає зап'ятки на плитках та чатує на неосторожниць і недбайлиць, аби з них яким світом гроші влупити. Хоть на виду, хоть потайки: як котрому під силу. Мужик їм кланяється, але боя перед ними не має. Бо як лиш держить мошонку цупко в жменях, то розмовиться з найвищою екселенцією.

Не так уже з нашим братом, що хотів би бути такою ж людиною, як і другий. Отакий рад би вискочити із своєї шкури. Бо він має в собі таку постанову, щоби кожному догодити та й самому сміхом не стати. Заєдно видить ті перешкоди, що заважають йому зрівнятися з іншими людьми.

Отим-то так воно мене збентежило, що я своєю одежею та колю панам очі. Я рад би був, щоби моя одежа сталася на той час невидимкою. Аж ось вона, собача віра, ще й поли панам наставляє!

Оті непевні погляди лихих очей із-поза столиків га поли мого сардака нагадували мені виразно, що мені належить позаушник. За те, що зайшов сюди. Така мені підійшла під серце розгадка, що просився би був у всіх: "Люди! Я в цім не винуватий!"

Та й таки просився. Бо надбіг кельнер, захмурений та недобрий, і справив проти мене руку. Не то щоби мене обняти, не то щоби викинути. Аж я мимохіть хибнув набік собою.

— Чого ви потребуєте, батьку?! — скричав на мене. Я з переляку не знав, що

відповісти. Але він на те не

дбає, галить на мене водно. Отоді я просився.

— Вибачайте, пане! — говорив я й поклонився, аж поли відскочили назад.— Мені казали пан Гнатковський, щоби я тут на них заждав. Вони зараз тут прийдуть. От лиш не видко!

Як стояв, так зобрехав, але що було діяти? Я того дня не видів ніде пана Гнатковського. Прийшов я навмисне до реставрації, щоби його застати, бо знав, що він ходить там обідати.

— То ждіть! — сказав кельнер і покvapно відійшов від мене.

Добре тобі казати: ждіть! Але де я маю ждати? Тут, коло порога? Але ноги делькотять підо мною, бо гості з-поза столиків не вгавають іззиратися лихим оком на мене, винуватця! Це ніщо інше не випадає, лиш висунутися з хати назадгузь та тікати навманці. Чому назадгузь? Щоби який із тих грізних очевидців не зловив іззаду за сардак. А чого навманці? Бо так догідніше драла давати.

Але заздрів я ліворуч грубку, а в куті над нею павутину. Ще й потемно там. Гей! Адже це павутиння достоту таке, як у моїй колешні! Отам би мені!

Іду, як до знакового. Тихцем, на пальцях пересунувся попри столики, зайшов у кут, хить та й уже сиджу. Тут мене не так легко заздріти! Отже-таки зсуваюся на сам краєчок крісла, бо ану ж зайде який та позауш: "А ти, свито, не рада, що спряталася з-перед людських очей, але ще й розпираєшся?!"

Досі я не завважив тих гостей, що мене оглядали, хто вони. Я їх видів так, як образ на воді, коли вона морщиться від вітру. Тепер же я, закритий трохи грубкою, зважився хоть одним оком дивитися на людей.

Ось недалеко від мене сидять два панотці, ще молоді. Пізнати по них, що вони цю нічку оба не спали. Лиш то неспання не кождому з них однако попанило. Бо один червоний як жар, а другий білий як стіна. Червоний похнюпив голову над склянкою та лиш уряди-годи кидав по словечку, ніби віднехотя. Зате блідий не вгавав з бесідою.

Хоть говорили потихо, отже я чув кождісіньке їх слово. Так якось тоді заострився мій слух, що, мабуть, був би вчув, як трава росте. Бо я догадувався, про що вони розмовляють.

Ні про що інше, тільки про мене, чого я тут зайшов?!

— Склянку пива не дадуть випити: і тут найде тебе мужик! Потім рознесе вістку, що попи запиваються!

Так нарікав блідий. А червоний на те бомкнув під носом:

— Ходім!

Застукав об столик, моргнув на прохожого кельнера й обізвався захриплим голосом:

— Платити!

"Може би, втікати?" — промайнуло мені в голові. Напевне був би я втік, якби недалеко печі стояли відчинені двері. А так — щось мене не пускало. Як прикипів до крісла. Сиджу, боюся, глипаю на них та й ловлю на лету слова. Не пропускаю мимо ані

однісінького.

Чую, як кельнер дивується, що так хутко йдуть. Виджу, як блідий панотчик кивнув головою в мій бік та перехилився почерез стіл ід кельнерові. Має очевидячки гадку обвинуватити мене перед ним за свою втечу.

Спустив я голову вдолину: наставляю з доброї волі під кару. Отак, як той віл наставляє шию під ярмо.

Але червоний не дав мене обвинуватити. Зірвався з крісла, махнув рукою та й процідив до блідого крізь зуби:

— Дай спокій!

Як відходили, то червоний ступав тяжкою ногою, неначе ведмідь, блідий же вився лисом коло нього, а я собі подумав: "Ого! Я вже двох відогнав! А що тепер буде?"

Отже не наступило те, чого я найдужче лякався. Не надбіг кельнер ід мені й не показав мені кулаком у потилицю, де двері. Спасибіг і за це, хоть знаю, що ти, кельнеру, не на мене маєш увагу, але на пана Гнатковського. Велико він у тебе значить! Коби хоть борше на цих ваших порогах уцвів та визволив мене з цієї пастки. Бо того ж терплю муку!

Але діждався: виджу, пан Гнатковський іде. Не перехрестився я, бо не знаю, чи годиться та й чи вільно тут хреститися, але однако здихнув я щиро до бога. Знаю пана Гнатковського віддавна за патріота, тепер же маю його ще й за свого добродія, бо йде просто до мене. Ступає злегенька, розчепірює чогось пальці на руках, прижмурює очі: мабуть, пізнає мене.

Але нараз!.. Гм... що це таке? Як одно слово вимовити, так він зупинився. Постояв хвилю, малу, невеличку, обернувся на зап'ятку вбік та й справився простісінько до того столика, де сиділи панотці.

Бідна ж моя головонько!

Але все одно: хоть у землю зарийся, то я тебе не попускаю.

Небіжка моя неня розповідала не раз, що затирила на своїм віку велику посуху. Усі кернички, усі річки й потічки повисихали в полі. Геть усі дочиста! Отоді боязкі зайчики бігли в село, забігали аж на обори та пхалися до корит і до коновок, аби хоть трошки водиці напитися. На людських очах, середодня,— серед полудня!

З отакою саме відвагою скочив я за паном Гнатковським. Заки він устиг іще сісти, я вже коло нього.

— А я до вас, пане!

Пан Гнатковський уперед витріщився й поступив крок назад, а потім запитався:

— До мене?

Це він сказав ротом, очима ж доповідав: "Не мав ти мені де призначити зустрітини, та тут?" Пізнав 'я по його очах оті доповідний та й відповідаю на них.

— Бо,— кажу,— не міг вас ніде здибати.

— Яку ж маєте справу?

Питається мене так, буцім ми сьогодні перший раз пізналися.

"О, чекай! — думаю собі.— Зважився я на одно, зважуся й на друге".

— Будьте ласкаві! Сідайте собі,— кажу,— пане!

Прошу його розгоститися, як у своїй хаті. Лиш ми посідали, надбігає кельнер.

— Дайте цьому господареві склянку пива! — каже пан Гнатковський.

Знов мені нагадалася небіжка няня. Бувало, наказувала мені, щоби я шанувався, бо не буде з мене господаря. На такий спосіб умовила в мене те слово господар, що як тільки я його вчув коли-небудь, то завсіди мав на думці особу чесну та величну. А тепер не те. Тепер побачив я в своїх гадках переляканого дядька в народній ноші із здуреними навперед себе полами.

Господи! А якби я коли обізався до якого кельнера: "Дайте цьому адвокатові пиво, або цьому навчителеві, або цьому урядникові?" — мабуть, не дуже було би до складу.

Як мені його пиво, отак же смакувала панові Гнатковському моя справа. Я й не дбав про неї. Говорив лиш на те, аби виглядало, що я своє зорудував.

Не раз я чую від наших інтелігентів такі слова: "Я не соромлюся мужиком!" Аж тепер я вирозумів ці слова наскрізь. Якби не було чого соромитися, то нікому не спадало би на думку хвалитися тим. Ми — п'ятновані! Аякже! Ще не вгадаєш по обличчю здалека, хто йде, а вже видиш п'ятно: пізнаєш по ноші, що це мужик.

Нагадав я собі свій військовий час. На маневрах під одним містом здогнали ми мужика, що вів козу. Підняли ж ми його на сміх:

— Пане господарю! — кажемо.— А це ваша худоба? Мужик клянеться в душу й тіло, що не його.

— То,— каже,— крамар, бодай його хвороба напала, наймив мене, щоби-м пригнав йому цю біду на торговицю.

Але ми вдаємо, що не віримо. Приповідаеть усіляко. А один із-межи нас, такий сміхованець, та дотинає мужикові до живого.

— Як ви собі,— каже,— вуйку, заходите з нею? Чи вживаєте її лишень намість корови, чи, може, й намість жінки?

Мужик лишив козу серед дороги, а сам скіць через рів. Пішов полями! Відрікся кози!

Чи не було ж пану Гнатковському саме так на душі зо мною, як отому мужикові з козою?

Отак я собі розважав у своїй голові, але вже на дорозі, як визволився з тої западні — із реставрації. Не йшов я, але тікав! Бо добре те приповідають, що вдарити можна не тільки буком, але також і словом. А я був битий і словами, і своїми власними думками! Отож утікав від цих побоїв, куди ноги несли.

Зупинився я аж тоді, як уздрів перед собою судовий будинок. Бо я й тут маю справу. Звідаюся, чи той ґрунт, що я купив, уже записаний на мене. Убіг я до суду ще з тим розмахом, що набрався його дорогою. Відчиняю двері до табулі, ех, як лусну дверми об якусь мару, аж вікна задзеленькотіли. Ще я не стямився, а вже табулярник сварить. Пробую я виправдатися, що це не хотячи. Ніщо не помагає: картає водно. Зачинив я двері, спустив голову в долину, слухаю тої сварки. Аж то раптом: грим! лус! мені над самою головою! Аж я присів зстрахи. Трохи згоді оглядаюся, стоїть за мною

якийсь панок. Лучилася йому така сама придибашка, як мені. Отже його табулярник не сварить, лиш вибіг із-за свого стола та дивується, що це сталося дверям.

— Ах! Тен возни, тен возни! — каже.— Пересунув шафу під самі двері.

Перепрошує панка за недогляд возного: за те, що панок налякався без потреби. Тепер я, таки непитаний, розповідаю свою справу. Ніби оцим даю табулярникові натяк навдогад, що коли я, небоже, набрався ганьби задурно, пусти ж мене за те, нехай зараз орудую своє діло! А він так догадався, що на мене показує пальцем, а до панка говорить.

— Подивіться,— каже,— пане, що я маю з цими людьми. Як настане торговий день, то не запираються двері за ними. А то все,— каже,— через те, що до табулі їм найближче: перші двері в сінях.

А тоді вже промовив і до мене.

— Іди,— каже,— чоловіче, питайся того, хто тобі контракт робив. Скоро подання внесене, то воно вже буде якось полагоджене.

Поклонився я, подякував за раду та й іду. Хоть на серці тяжко, отже в голові даю собі такий розв'язок: "Може, це й правда. Адвокат повинен сказати, він же заплачений. Відсіля недалеко, піду!"

Навчений недавньою практикою, відчиняю вже до канцелярії в адвоката двері поволі. Скриплять, як переламана суха гілляка в бурю. Не встиг я ще відхилити їх до половини, аж ось крізь оту прогалину зазирає до мене сам адвокат. Скривився як середа на п'ятницю. А потім, господи, як сінне дверми д собі! Трохи-трохи що не заповор я носом у поміст. Нема що кому казати, бо в чужій хаті й тріска б'є.. А він нарікає й на торговий день, і на мужиків, що не годні навчитися дверей відчиняти.

Як уже втих, кажу йому причину своїх відвідин. Де-де-де! Крутить носом, як від чемериці, скаче передо мною, як горобчик, аж черевце дрижить. Ніби просить, ніби лає.

— Люди добрі, змилуйтеся! Та в мене торговий день! Де ж я маю час перешукувати тепер папери! Скоро ви робили в мене контракт, то він не пропаде!

Вийшов я й відси як нелішний. Але тепер уже підступає мені злість під серце.

"Пек йому лихо! — гадаю собі.— Тепер же я знаю, чого мужик інколи свинуватий. Скоро перейде його така біда одна, друга, то він потім учепиться й невинного чоловіка. Ось і сьогодні. Якби так на впертого, що хотів би достоювати свого, то напивав би собі чотири клопоти. Що перше: намотіркував би тим двом попикам; що друге: посварився би з паном Гнатковським; а третє: вилаяв би табулярника; а четверте: наганьбив би адвоката. Уже допевне котрийсь клопіт завів би до арешту".

Але чия тут провина? Нічия, лиш мужикова, бо він назначений, п'ятнований. Ти не маєш п'ятна ні на рогах, ані в вухах, але ти носиш п'ятно на своїй одежі. Твоя ноша кричить кожному, що ти мужик. А мужиків забагато на світі, не можна з кожним панькатися!

Я завсіди був прудкий на всяку постанову, та й не гаявся ніколи виконати її. Отак же зробив я й тепер. Скинути до песьої матері оце п'ятно з себе!

Іду прямо до цирулика. Отже соромно мені признатися, за чим я прийшов. Обходжу стежечками, пода-леки: кажу, що покликано мене до війська.

— То обстричи? — здогадався цирулик.

— А що ж?

— Чим — машинкою чи ножицями?

— А чим дешевше?

— Машинкою.

— Стрижи машинкою!

Зашипіло мені над головою: чах-чах уздовж, чах-чах упоперек, дивлюся в дзеркало, намість кучерів виджу синій гарбуз. Устав я, стріпався, як ота курка, що порпалась у порохах, та й іду далі. До склепу з одежею.

Та й тут не признаюся зразу, чого мені треба. Кажу, що йду до Прусе на роботу до фабрики. Не зараз угадав крамар, на який товар я купець.

Сторгував я за десять корон ціле вбрання, заплатив, зложив його на руку, іду додому. Перебираю собі в гадках, що зо мною буде. Коли я тут, поміж чужими, не мав відваги, то яким лицем укажуся жінці на очі? Не погладить вона мене по голові та й не скаже: "Здоровий зноси, скачучи підри", — але змиє мені цей синій гарбуз, ой змиє!

Скажу їй, що доки народна ноша буде ознакою мужицтва, доти відгонитиме панотців від пива, лякатиме пана Гнатковського, надієть табулярникові, забере багато дорогого часу адвокатові. Скажу їй, що як не хочеш, аби тобі хто ласку робив тим, що тебе не стидається, то скидай із себе те п'ятно! Скажу їй, що теперішніми часами селові без міста не обійтися. Народна ж ноша не пускає тебе між люди. Скажу їй, що в своїй одежі нічо мужик не навчиться, нічо не підслухає, бо кождий видить значеного та й таїться перед ним. Скажу їй... Та я їй скажу, але чи вона мене вирозуміє? Дулю! Ніде баба не була та й нічого не визнала, де вже їй оце розуміти! Треба буде переждати ганьбу, доки бабі писок не зболить.

А яка зо мною буде поведенція моїх сусідів? Отут мусить бути борня: хто кого переможе... Або вони мене, або я їх! Як вони мене, то я сміхом стану в селі, а як я їх, то вирну понад голови своїх людей на самий верх!

Не ждав я добра, як уходив до своєї хати, але й не надіявся такої біди, на яку наскочив. Зараз-таки назвала мене жінка кримінальником: через те, що обстрижений. Потому заломила руки, вибігла надвір та й скликає всіх сусідів, аби збігались на обзорини варіята. Бо десь вона теє дізналася, що й у шпиталі стрижуть.

Що ж я мав діяти? Сердився! А з серця та зсунувся з глузду, бо признався, що ще й переодягнуся. Цього причину до обстриженої голови вже забагато було моїй небозі. Узяла наймолодшу дитину на руки та й пішла до тестя. Лишила мене як серед води.

Жду днину, жду другу, нема її. Сяка-така напасть, отже спати не дасть, не витерпів я, покоровся. Іду до тестя, пускаю на перепросини жінці тумана.

— Так і так, — говорю, — за гирю не журися: вона відросте. Лахміття ж оте верну крамареві, бо взяв на вимову: як не до вподоби, то товар назад його, а мої — гроші.

Діждався торгового дня, йду за своїми орудками. Переодягся в знакового зараз на

краю міста, вичистив черевики, аби влискувалися, вандрую плитками попід мури. Як на те, кого здибаю першого із знайомих? Пана Гнатковського! Кланяюся, пізнає мене, приступає ближче, подає руку:

— Що чувати?

— Дякую,— кажу,— усе гаразд!

— Нащо ви переодяглися?

— Мусив,— кажу,— їду до Прусе, а там ніяк по-простому.

— Шкода, шкода!—жалує пан Гнатковський.— А в вас така гарна ноша.

— Що ж діяти, коли мус! — говорю вголос, а думкою доповідаю: "Коли ж вона тобі так уподобалась, то чому ти її не вжиткуєш?"

У адвоката я добре зорудував... але нехай іде бесіда за рядом.

Відхиляю двері до канцелярії, знов адвокат заглядає. Але тепер уже не сіпає дверима. Кланяється, веде мене аж до третього покою, просить сідати. Аж якось мені ніяково. Сідаю, говорю свою справу. Зірвався мій адвокат із крісла, побіг поміж писарі.

— Шукайте контракту!

А тим часом, аби мені не скучно дождити, дає мені дзигарі курити. Хоть я до цього не звик, але курю: треба до всього приучуватись.

Трохи згоді дають писарі знати, що контракт іще не поданий. Ей! А мій адвокат не знає, на яку ступити передо мною. Упевняв мене словом честі, що ще нині відошле контракт до суду. Проводив мене через усі три покої, як до якого свята з рушниками, ще й відчинив мені двері до сіней.

А тут обпали мене три баби, доконче в руку цілувати.

— Лишіть! Дайте спокій! Чо хочете?

Просять мене баби, щоби за ними вставитися перед адвокатом, бо видять, що я собі з ним заходжу добре. Не хоче їм адвокат робити скарги на їх сусіда, має гадку заступати його проти них.

Жаль мені стало жінок, бо знаю по собі, в яким вони клопоті. Буцім бороняться в місті від домашньої напасти та напивають собі десять свіжих. Водяться по канцеляріях, як сліпі діди, витирають плечима стіни в сінях, бояться кожного прохожого, кланяються до землі на всі сторони світу, приймають мовчки усяку ганьбу. Отож я до них.

— А гроші,— кажу,— маєте?

Намість відповісти, сягають баби руками за пазуху, витягають платники, зачинають розв'язувати вузлики. А пальці їм делькотять, як у пропасниці.

— Не треба,— кажу,— то не мені, але адвокатові. А баби в один голос, от як би співанку собі таку

склали:

— А господи! Адже ми знаємо, що панам треба заплатити. Задурно нема нічо!

— Добре,— кажу,— ходіть зо мною! Узяв я адвоката набік, товмачу йому:

— Зле, пане, робите: у бабів є гроші! Це допевне з тих, що собі наскладали крадьки, потай чоловіків, на чорну годину. Дадуть ціну, яку поставите. А за їх сусіда не бійтеся:

не покине вас. Як буде мати знов іншу справу, то поспішиться на зламану голову, щоби супротивника свого перебічи. Не гадайте, що мужик вірить у вашу щирість до нього. Мав час навчитися за свого живота, щоби нікому не вірити й нічому не дивуватися.

Помогло: просіяв адвокат, як святець, на ці мої слова.

Баби раді, що зорудували з моєї притики своє діло, просять мене на могорич, бо я їх супроводив аж на ринок. Не можуть мені надякуватися. А одна та суне мені попід столик гроші: цілу корону. Беру!

Думаєте, може, що корчма з того завалилася та стіни на мене впали? Ні! Скоро би я так був побачив тоді на собі оті поли, що мене на реставрації перелякали, то, либонь, ці гроші були б мені попекли долоню. А так дивлюся, а я такий же, як і ті, що від мене брали. Баби доразу порозуміли, для чого мені належить та й вільно брати; Одна з них навчала про це мужиків, що сиділи оддалік нашої компанії:

— Дуже вони добрий пан,— хвалила мене,— таки порадили та й помогли. Дай їм боже здоров'я, обстають за народом, хотянь,— каже,— не наша віра!

Аякже! Перейшов я з тої віри, що дає, на ту, що бере.

Познайомили мене баби з тими мужиками. Женить батько наймолодшого сипа та розписує при тій нагоді своє господарство на всі діти.

Знаю, що такий батько лакомий заплакати, бо до нього приступає тоді і втіха і жаль. Жаль йому не так за ґрунтом, як за тим, що вже надійшов час, коли треба здавати весь маєток на діти. А втіха, що робить господарем уже послідню дитину. Торкаю я його в той жаль і в ту радість:

— А шануйте,— обзиваюся до синів,— шануйте старого батька! Не прогайнував нічо, не змарнував, але ще придбав та й вам передає.

Ей, а мій старий уже очі протирає.

— Чуєш,— каже,— чуєш, один із другим, що пан говорять?!

Доста того, що запросили й вони мене, щоби піти з ними до нотаря. Пішов! З писарями навіть не балакаю, суиу прямо перед нотаря до його покою. Хоть мене спиняли, я на те не дбав: знаю, що п'ятно з мене знято, вигнати мене не виженеш.

Знов заробив я корону за те, що свідком був, знов могорич. А шинкарка вже мене пізнає, намовляє старого:

— Беріть вино, я знаю, що цей пан любить! А на відхіднім пхає мені цукерки.

— Це,— каже,— для ваших діточок, коби здорові! Лиш, будьте ласкаві, не минайте мого склепу!

Догадалася, що мені не послідній раз у таких інтересах бродити. Та й я виджу, що знайшов собі в місті пристановок, неначе тут уродився. Але однако думаю над тим, як би мою стару дома заглагоїти. Для дітей є цукерки, чекай, для їх нені куплю хустку. Вибрав, сторгував, ще доложив до свого заробітку (а що ж, за спокійну годину варто й заплатити), несу додому.

Лиш я дома скинув сардак, жінка картає:

— Вороже лукавий! А ти назад приніс ті лахи? На сварку та на гризоту?!

— Я тобі, ворожице, інакшу гризоту приніс,— кажу та й тиць їй хустку.

— А це що таке? — дивується вона.

— Це,— кажу,— дарунок тобі від твого ворога.

А вона іде нахмурена, але виджу, що вже насилу здержує в собі сміх.

— А що, — кажу, — уже блиснуло сонечко з-поза хмари?

Вона ж іще не піддається, буцім сварить далі:

— А ти би, може, й коло хати ходив у цих лахах? Уже ми злагідні: спустила вона, й я спустив. Коло

хати ношуся по-старому, а до міста переодягаюся.

Відтоді торгового дня мене дома ніхто не застане. Іду, бувало, до міста, зламаного крейцара з собою не беру, а в місті наймся, нап'юся, ще й гроші принесу. Передо мною в місті ніхто не таїться, бо я вже не п'ятнований. Отим-то міг я навчитися так, що такі людям умію порадити. Знаю, з чим кого повести до адвоката, з чим до нотаря, а з чим прямо до судового писаря. І мені добре, й людям добре.

Правда, ще жінка дивилася на мене довгий час тим оком, що на пса. Отже прийшла черга й на неї, що вона зовсім подобріла. Лучилася пригода кумові Ількові. Приходить, жалується.

— Так і так,— говорить,— чужим людям радите, а
свому не хочете?

— Чому,— кажу,— можна, й свому! Лиш я досі не радив, бо свій хоче, аби задармо, а то, знаєте, день коштує.

— Задармо я не хочу,— каже кум,— піду вам день орати.

Аж із оцеї поведінки порозуміла моя жінка, що я через свої лахи не зійшов на нижче, але навпаки: вийшов на вище. Тепер уже міг я одягатися по-міському й коло хати. Та й люди в селі привикли до того. Не дивувалися вже з моєї ноші. Так їм, мабуть, здалося, що воно само з себе до цього дійшло, без моєї провини. Буцім я облінівся та й обріс інакшою шерстю.

Узяли собі люди таку звичку, що кличуть мене до кожної справи. Чи купує хто, чи продає, чи дитину дружить, без мене не обійшлося. Що в селі зновиться, я найліпше знаю. А чому? Бо я все на свої очі видів, на свої вуха чув. Кожної справи свідомий, бо при кожній справі притомний.

Через те я був найліпшим свідком у суді. А моє свідоцтво нікому задармо не обходилося.

Правда, нема в нас того звичаю, аби свідок був платний. Свідоцтво — сусідська річ. Отже це до мене не стосується! Бо я вже збувся свого п'ятна. З такої причини я вже не сусід, не кум,— одно слово, я перекинувся в інакшу віру. У моїй вірі всі заходи платні. Як кукла, обліпившись, мотилем літає, то так і зо мною подіялось.

Нічо й згадувати, що зразу не злюбили мене в селі за таку переміну. Прозвали мене Мудрагелем: Павло Мудрагель, та й годі! Звичайно, не в очі. Але мені байдуже! Тепер ви собі посмішковуєте з мене цим прізвиськом, а прийде ще такий час, що говоритимете його з пошанівком.

Недовго прийшлося ждати на такий час. Є в нас у місті каса, що зичить людям

гроші. Я й туди вкрутився. Зразу лишень супроводив тих людей, що не знали туди вхід, а відтак як зазнакомився добре, то брався просити за тими, що їм відмовляли позики. А вкінці додумався я до того, що ставив за довжників поруку. Не так я додумався, як люди мене самі навчили. Котрому не дали позики, а він до мене: заручіть! Я знаю, кому варт заручити, а кому ні! Бо каса дивиться на те, кілька довжник має на собі ґрунту записано. А я на те не дивлюся. Я дивлюся на те, чи ти спроможешся поповнити той довг. Скоро мужик дужий, нестарий, а хоть старий, та сини в нього годні, то нема страху: виконає свій обов'язок дочиста. Для декотрих я робив те, що зичив на себе, а їм виплачував.

З отаких я брав, кілька хотів та й що хотів. Бо мужикові як скрутно, то він нічого не пожалує. А тут іще рахувалося, що я підпадаю небезпеці платити за нього.

А по наших селах теперішніми часами знаєте яке. Народу намножилося, тіснота велика, кожде аж пищить позичити, коби лиш було де. У касі ж перебирають, бо нівідки настарчити тільки грошей: зголоситься п'ятдесят, а дістане десять. Треба протекції, аби тебе не перебраковано.

А протекцію я маю в касі несогіршу, бо належу до надзираючої ради. На загальні збори каси мало хто приходить. Та й кому приходити? Мужик рад би її видіти найменше: тільки в нього й супокійної години, як забуде, що належить до касових членів. А я пронюхав письмо носом: на загальні збори покликав довжників, якого де запопав.

— Вибирайте,— кажу,— мене до надзираючої ради: я буду на те вважати, щоби не натискали за рати в непригожу пору, та й, кому зможу, тому стану в пригоді.

Удалося! Касієр Гринько й директор Володко бояться мене як вогню. Ви знаєте, як що куди йде: вони оба злодії. Гринько, хоть господар на передмістю, та переодягся. От непричком, як би й я. Правда, п'ятно мужика він із себе скинув, але зате п'ятно злодія ще ліпше видніється попри нову одіж. Завважте коли навмисне: він ніколи не подивиться вам ув очі, завсіди в землю або десь убік. Боїться, що прочитаєте з його очей порекло: злодій, бо, як приповідають,— хто вкрав порося, у того раз у раз у вухах квічить!

На те хліб на столі, щоби з нього краяти: на те касієр, щоби брати гроші з каси. Отак собі цей Гринько роздумував та й переписав ціле своє господарство на жінку. Що йому хто зробить? Як найдуть у нього які гроші, скаже, що жіночі, а криміналу він не боїться: виспить там доволі.

Володко ж — це правдивий інтелігент: учений та ще до того шляхтич. Майстер читати, писати і з горшків хапати. Цей знову уміє своє п'ятно ховати: балакучий, нікому до слова не дасть прийти, переговорив би осінню сльоту. Вибрешеться, відопреться в живі очі, вискочить із видимої загибелі. А хитрий: із-під стоячого підолу випоре!

Отож цей Володко придумав таку штуку, що ще його довго вдержить наверху: заагітував поміж членами, щоби до надзираючої ради вибрати самих мужиків. Лишень дозволив одного панотця вибрати напоказ. Отого бліденького, що був на реставрації з

червоним тоді, коли я там так зле погостив. Думка в нього була така, що мужик не здужає дорахуватися, чи в касі що хибує, чи ні. А панотець сам-один також нічого не вдіє. Та й не помилився: рада надзираюча на те тільки й сходиться, щоби слухати його довгої-предовгої балаканини. А все-таки кождий радний працює головою. Витриваліші — то кивають головами, а м'якші — то як котрий на вдачу. Один хилєє свою голову набік до стіни, другий спирає свою на поруччя, відчиняючи широко рот, а інший, то лишень клонить свою вдолину. Але всі разом однастайне сплять так твердо, що при кінці засідання треба кожного порядно потермосити, заки спам'ятається.

Мене він не хотів мати радним через те, що я — мудрагель. Побоюється, що забагато знаю за його вчинки. Отже мене вибрано наперекір його волі! Це, однак ж, не заважало йому по виборах упевнити мене, що якби не він, то я ніколи на світі не був би радним.

Через отаке, як видите, я маю велику протекцію в касі. За кого попрошу, тому допевне не відмовлять. На одно моє слово тисячі дають!

Я то розумію, що вони оба: і Володко, і Гринько, якби могли, то втопили б мене в ложці води. Я їх так само! Але поки що вдаємо приятелів: на моє слово вони мають увагу. Я ж його не випущу задармо. Та-бо таки й варт за те красно мені подякувати: не одному я поміг вилізти з біди та з клопоту.

От, як бачите, завсіди мені капне, як не з цього боку, то з того. Не нарікаю: маю з чого прожити. А за все те маю подякувати оцим лахам, що обгортають моє грішне тіло.

Може, скажете, що я й без того був би трафив на цю саму стежку? Воно правда, що в кого нема в голові розтулку й за дурну курку, тому й архіерейські ризи не допоможуть. Але ж бо знов і наймудріший змолотник стане дурнем без ціпа. Як ніхто розумний не пустить до своєї стодоли змолотника без ціпа, отак же й я без оцих лахів ніде приступу не мав би. Будь собі й дідько з болота, лиш зтягни на себе такі лахи, уже тобі двері всюди відчиняються! Адже за мене кождий знає, бо я з тим і не таюся, що я простий селюх. Але нікого то ніщо не обходить: не видить на мені п'ятна, то й не збороняє мені нікуди входу.

Ще дехто вважає мене за правдивого інтелігента, то на це знов є своя причина. Варт послухати, яка вона.

Мене інтелігентом настановили. Як? Отак само, як при війську настановляють старших, так мене настановлено інтелігентом. Уперед послухайте, а потому кажіть, чи воно може бути, чи ні!

Відойми злодієві трохи сили, то йому натомість розуму прибуде. Отаке сталося з Володком. Не від сьогодні ходить чутка, що Володко з Гриньком та обдирають нашу касу, як молоденьку липку. Отож ця чутка дійшла аж до каси у Львові, до тої найстаршої, що запомагає грішми всі дрібніші каси. Відтіля ж прийшов до Володка наказ: або в нашій касі, попри панотця, буде в раді надзираючій ще один інтелігент, або як ні, то вже нашій касі ніякого кредиту у Львові не надіятися! Що ж робить Володко? А що ж би? Скликає надзираючу раду та й говорить до нас тим розумом, що йому прибув.

— Нащо вам,— каже,— далеко шукати? От Павло Мудрагель, адже вони інтелігент!

Рада надзираюча киває головами, а дехто й голосом притакує:

— Правда, існиська правда: вони вже, рахувати, так як не наша віра!

— А скоро ж так,— каже Володко,— то підпишіться на цю правду!

Отак я дістав декрет на інтелігента.

Але опріч того, я ще здав екзамен на інтелігента. Це також варт послухати.

Після засідання запросив мене панотчик на склянку пива. Пристав до нашого товариства той другий, червоний, панотчик та ще один навчитель. Із Тупиць, той худенький, з розхристаною бородою. Як звичайно, при пиві йде розмова. Говорили найбільше панотці. Я більше слухав, як говорив, бо боявся, аби з мене не виліз занадто вже дурний та простакуватий мужик. А навчитель та ще був несміливіший до панотців від мене. Але це було так лишень зразу, потім розв'язався й мені язик, як напиту до голови прибуло.

Скоро зачали панотці відказувати та нарікати на наш темний нарід, що не знає, хто йому ворог, а хто приятель, що в ніщо більше не дбає, лиш аби впитися, що не любить просвітити свою дурну голову, то я вмів так прискаржити наш нарід, що панотці дивувалися, де я так добре пізнав той нещасливий нарід.

Отже це ще не був мій екзамен на інтелігента. Уперед я мусив порядно впріти зо страху, заки той екзамен зложив.

Зачали собі панотчики нагадувати ті часи, як ходили до школи. Оце мені дало страх. Ану ж запитаються мене, які я маю школи?! А я не скінчив і сільської: ходив три роки ти й перестав, бо пішов після батькової смерті на службу. Але їм було не до того, щоби кого запитатися про що. Кождий намагався розповідати про себе, один одному перебивав. Що один зачне, розповість десь до половини, то другий мало що й слухає, тільки пильнує, коли той буде віддыхатися. Тоді зараз із своїм виїздить: "Я, наприклад... Мені раз... Але, чекай, що зо мною було..."

Оце все, що можна було спершу вирозуміти. Але трохи згоді, як я добре вслухався, то геть усе порозумів, що вони говорять. Хвалилися один навперед одного! Хвалилися тим, що як ходили до школи, то нічо не вчилися й нічо не вміли, а так якось обдурили професорів та й посувалися вище. Так зацікавилися цими споминками, що дивлюсь — а навчитель також хоче говорити! Натягнув свою довгу й без того шию, підтяг брови вгору, скліпав очима та й киває головою, неначе давиться. Отак дознаку мучиться качка, як ухопить чого сухого забагато та й не здужає пролигнути.

— А я,— каже,— також нічого ніколи не вмів.

"Це вже,— думаю собі,— добре: адже й я в таких школах міг бути". Одно я не вчився, друге не вмів, третє забув та й остався таким, як ось мене бачите. Через те я набрав відваги та й незабаром приступив до екзамену!

Зачали панотці хвалитися, що нічого не читають. "І ця газета нездала, і та нездала, шкода часу!"

— Та й я нічого не читаю,— похвалився й я, та й трохи зобрехав, бо я маю дешеву газету для мужиків.

Дивлюся, а навчитель знову натяг шию та й давиться. Але тепер собі порадив: намість до панотців, а він говорить до мене. Сподівався, що я йому не перебію, дам докінчити.

— Я,— каже,— беру лиш одну газету: урядову за шкільні гроші. Але де ж би я таке свинство читав?!

Панотцям припав до вподоби такий спосіб розмови, отож ухопились і вони за нього. Обернулись оба д мені та й говорили. Кождий з них сіпав мене за поли, хапав за плечі, за руки, щоби я слухав його, а не сусіда. Особливо блідий панотчик балакав без упину та й геть перекричав червоного:

— Я,— каже,— себе обсервую. Наприклад, така дивна річ, що капусту сиру буду їсти, а вже варену не можу. І не можу себе змусити, аби що прочитати: маю,— каже,— такий ксеньговстрент. Я себе фурт обсервую! Я є дуже дивна людина! Наприклад, дома мені нічо не смакує. Як уже мені жінка догоджає, а все-таки не годна догодити! А в місті зайду до реставрації: усе мені смакує. І такий я є завсіди,— бо я себе фурт обсервую віддавна,— відколи себе затямив. А чекай же!., бо я над собою переводжу цілі студії. Якби я так мав терпець до писання, то варто би ті обсервації списати!

Потім нарікали на робітника, що дорогий та й лінивий. Тут уже я вважав себе за розумнішого. Узявся й я на той спосіб, що не дозволив другому говорити.

— А чекайте ж, панове! — кричав я.— Ви це добре не знаєте, бо не стоїте над робітником цілий день!

Не дуже вони мене хотіли слухати. Отож я обох панотців сіпав за реверенду, а навчителя то таки ліктем у груди штуркнув. Мусили слухати!

Та-бо таки що правда! Що собі той нарід думає? Як він має жити на світі? Ви йому платіть якнайліпше, а він ніколи не контетний. До роботи ж дуже легкий, біг-ме, дуже легкий!

Екзамен мені вдався. Ми замовили собі ще по склянці пива, цокнулись і розцілювались, як рідні браття.

Потім я їх узяв на екзамен. Але їм не пішло так гладко, як мені.

Зачали ми в карти грати. Я цеї біди навчився при війську, а в цивільнім стані я ніколи до того не беруся. Бо одно: що не маю з ким та й не маю коли грати, а друге: я не маю грошей на страту. Тоді ж, правду сказавши, був я трохи підмогоричений та й подумав собі: ану ж удасться штука!

Червоний панотець зовсім замовк, блідий же зробився ще більше балакучий, як перед тим. Навчитель говорив би був, але не смів. А я що програв — не додав, що виграв — забрав. Оце моя штука! Червоний не помітив, бо похнюпився над пивом, блідий же не мав як назирати, бо не вгавав говорити, що себе обсервує, а несміливий навчитель, може, й завважив, та боявся признатись.

Як я їх обчистив, то вдав, буцім виходжу надвір на малу хвильку, але вже, розуміється, не вернув. Тото десь на мене відказували! Але гадаєте, що не забули? Забули! Як другий раз зо мною зійшлися, то й словом не писнули. Добрі вони люди: жаль мені, що так сталось. Але й те треба мати на увазі, що їм легше за гроші, як мені.

Та й яка тут різниця, чи береш тоді, коли карта показує, чи тоді, коли сам хоч? Усе одно не заробив, але задурно взяв.

Отаким способом ускочив я поміж інтелігентів. Ніхто вже мною не стидається, кождий вип'є зо мною склянку пива залюбки. Я вже наломився і до їх бесіди. Невелика це штука, отже привикнути треба. Говориться намість трьох та трійох, намість світ та шьвіт, намість уперед та фперед тощо. Іноді забудуся, то й до жінки так говорю. А вона свариться.

— А йди ж ти,— каже,— гугनावий! Не погань мені хати такими словами!

Що дурна баба розуміє?! Хоть не один хотів би мати у руках таке ремесло, як я тепер маю, отже мені не з усім догода: я гадкою сягаю далі. Дуже мені той Гринько отут сидить у печінках. Такий злодій, такий злодій, а він,— подумайте лиш,— по сто корон місячне! Та ця посада касієра неначе й придумана для мене: щодень удосвіта до міста; сів за столик, виплачую гроші та й назад додому. Не думайте собі, що я пускався б на таку бистру воду, як Гринько. Ні! Я в його сліди не вступав би, боже борони!

Гринько — дурний хам, свиняче путо. Дурневі ж, як якийсь казав, море по коліна: він думає, що то ніколи не урветься, що заєдно так брикатиме. Отак достоту, як свиня, що зайде в барабулю. Що не з'їсть, то поріє, затолочить, обпаскудить, не дбає, що завтра буде їсти.

Може, давно так удавалося, бо ще й досі співають за опришків. Теперішніми ж часами опришка підтягають зашморгом на кільканадцять целів понад землю. Тепер, брате, таким способом не доробишся.

Я не рушив би зламаного крейцара! Та й нащо мені тее кивати, коли мені люди самі дадуть за вигоду. До хати принесуть! Правда, не один за те відказує на мене поза очі: ба, Мудрагель ошуканець, ба, сільська п'явка, ба, кров людську ссе! Але яке-то сьогодні: вдяки від нікого не жди! Дурень говорить, бо не розуміє.

Іди правдайся з господом богом, нащо він так світ установив, що без моєї помочі не обійдешся?! Я також досить наплатився всякій біді, доки до розуму дійшов. Тобі кривда, що свій чоловік, патріот, запомагається? А якби я так тобі не поміг, то найшов би ти собі такого, що обібрав би тебе до голої кості. Ти тоді мовчиш, але на свого заздро! Я мушу за те брати плату, бо я з цього жию: це моє ремесло. Я не такий, як отой вїт із глухого села, що витуманить у дурного п'ятку та й уважає її за крадену. Озьме, проп'є, доложить іще свої гроші та й через кілька літ дивись, а він зійшов на Іцькову суку! Другого скривдив та й сам нічого з того не звів. Я — ні! Я вмію пошанувати кождісінький крейцар.

Отже-таки признаюся, що не раз і мені підступає під серце те дурне мужицьке сумління.

"Гей! — думаю собі не раз уночі.— Не один так тяжко працює, а не має чим діти погодувати. А я отак хитромудро та з того самого злиденника кілька корон вишпортаю". Але недовго борюся з тим сумлінням: хутко отямлюся та й завсіди його переможу.

"А вступися ж,— кажу,— від мене! Ацю, бо в чоло вдарю! Ти не видиш, що я вже

перейшов на іншу віру, що злизав із себе те п'ятно мужицьке? Іди під здудурені поли сардакові, а мене скараскайся! Не я давав такий лад світові, та й не я за нього відповідальний".

Не думайте ж, однак, що я через те цураюся таки зовсім народної ноші. Ні, я не гірший патріот від другого: я люблю своє рідне. Ось недавно купив я своєму Петрусеві (йому три роки, коби здоров!) вишиваний киптарик, писану дзьобенку, крисаньку з павами. Як убралася дитина, бігає по хаті, кождий куток веселить. Неначе квіточка в маю по бистрім потічку пливе. Кажу вам: стіни хатні всміхаються до дитини!

— Натішся,— кажу,— синку, поки малий, бо скоро виростеш, то носитимешся так, як я.

А дурна баба знов своє:

— Я би,— каже,— не дозволила так свою дитину поганити.

А я їй, може, вже який сотий, раз наказую:

— А цить же ти, дурна! Я не ворог своїй дитині: не хочу його п'ятнувати, аби потім моїх костей не проклинав, що з-за моєї причини та не міг ніколи визволитися з мужицького ярма. Не бійся! Про нашого Петруся народна ноша не загириться.

Котрі ж її так дуже любите та й боїтеся, щоби вона не загирилася, то носіть її самі. Просимо! Скоро те п'ятно розділиться на нас усіх, то воно перестане вже бути ознакою нещасливого мужицтва. Отоді й я вернуся до неї.